

ідей, які отримали загальноросійське розповсюдження. Усі зазначені симптоми вказували на кризові явища в православній церкві, що загрожувало її авторитету та втратою провідних позицій у державі. Тож місіонерська діяльність православних ієрархів у зазначений період не могла дати тих позитивних результатів, на які розраховувала Російська православна церква. Розглянута проблема відноситься до церковної історії, яка є невід'ємною складовою історії Південної України, а тому потребує подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К. Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1900 г. – СПб. : Синодальная типография, 1903. – 387 с., прил. – 83 с.
2. Державний архів Одеської області. – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 2703.
3. Діанова Н. М. Херсонська єпархія на початку ХХ ст. / Н. М. Діанова // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 20. – С. 103–113.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України. – Ф. XIII. – Спр. 2818–2819.
5. Марущак В. Жизнеописание святителя Гурия (Карпова), архиепископа Таврического / В. Марущак. – Симферополь : “Бизнес-Информ”, 2004. – 32 с.
6. Милановский Ф. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Ф. Милановский. – Одесса : тип. Фесенко, 1902. – 278 с.
7. Міжконфесійні взаємини на півдні України ХVIII–ХХ століття / А. В. Бойко, О. М. Ігнатуша, І. І. Лиман, В. І. Мільчев та ін. – Запоріжжя : РА “Тандем – У”, 1999. – 252 с.
8. Никанор. Беседы и поучения : в 5 т. / Никанор (архиеп. Херсонский и Одесский). – 2-е изд. – СПб. : Одесса: тип. штаба Одесск. военного округа. – 1886. – Т. 3. – 603 с.
9. Никанор. Поучение на молебствии 14 сентября 1889 г., в день празднования столетия завоевания турецкой крепости Хаджибея, переименованного потом в Одессу / Никанор (архиеп. Херсонский и Одесский) // Прибавление к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1889. – № 19. – С. 543–558.
10. Никанор. Состояние Херсонской епархии в 1884 году / Никанор (архиеп. Херсонский и Одесский). – Одесса : Славянская тип., 1884. – 36 с.
11. Памяти Никанора, архиепископа Херсонского и Одесского. – Одесса : Славянская тип., 1891. – 69 с.
12. Російський державний історичний архів. – Ф. 796. – Оп. 440. – Спр. 1215.
13. Стрельбицкий И. Статьи и заметки / И. Стрельбицкий, протоиерей. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1910. – Т. 1. – 229 с.

References

1. Vsepoddaneishi otchet ober-prokyrora Svyateishego Sinoda K. Pobedonostseva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1900 g. – SPb. : Sinodalna tipografiya, 1903. – 387 s., pril. – 83 s.
2. Derzavni arhiv Odesskoi oblasti. – F. 42. – Op. 35. – Spr. 2703.
3. Dianova N.M. Hersonska eparhiya na pochatku XX st. / N. M. Dianova // Zapiski istorichnogo fakyltety ONY im. I. I. Mechnikova. – Odessa : Astroprint, 2009. – Vip. 20. – S. 103–113.
4. Instytut rykopisy Natsionalnoi biblioteku Ukrainu im. V. I. Vernadskogo NAN Ukrainu. – F. XIII. – Spr. 2818–2819.
5. Maryschak V. Zizneopisanie svyatyatelya Gyriya (Karpova), arhiiepiskopa Tavricheskogo / V. Maryschak. – Simferopol : “Biznes-Inform”, 2004. – 32 s.
6. Milyanovski F. Pamyatnaya knizka dlya dyhovenstva Hersonskoi eparhii / F. Milyanovski. – Odessa : tip. Fesenko, 1902. – 278 s.
7. Mizkonfesiini vzaemunu na pivdni Ukrainu XVIII–XX stolittya / A. V. Boiko, O. M. Ignatysha, I. I. Luman, V. I. Milchev ta in. – Zaporizhya : RA “Tandem – U”, 1999. – 252 s.
8. Nikanor. Besedu i poycheniya : v 5 t. / Nikanor. (arhiiep. Hersonski i Odesski). – 2-e izd. – SPb. : Odessa: tip. shtaba Odesskogo voennogo okryga. – 1886. – T. 3. – 603 s.
9. Nikanor. Pouchenie na molebstvii 14 sentyabrya 1889 g., v den prazdvovaniya stolietya zavoevaniya tyretskei kreposti Hadzibeya, pereimenovanogo potom v Odessy / Nikanor. (arhiiep. Hersonski i

Odesski) // Pribavlenie k Hersonskim eparhialnim vedomostyam. – 1889. – № 19. – S. 543–558.

10. Nikanor. Sostoyanie Hersonskoi eparhii v 1884 godu / Nikanor. (arhiiep. Hersonski i Odesski). – Odessa : Slavyanskaya tip., 1884. – 36 s.

11. Pamyati Nikanora, arhiiepiskopa Hersonskogo i Odesskogo. – Odessa : Slavyanskaya tip., 1891. – 69 s.

12. Rossiiski derzavni istorichni arhiv. – Ф. 796. – Оп. 440. – Спр. 1215.

13. Strelbitski I. Stati i zametki / I. Strelbitski, protoierei. – Odessa : tip. E. I. Fesenko, 1910. – Т. 1. – 229 s.

Діанова Н. Н., доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры истории Украины, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова (Украина, Одесса), dzess2009@rambler.ru

Отношение Российской православной церкви к проблеме распространения штундизма на юге Украины во второй половине XIX в.

Цель представленной публикации заключается в исследовании позиции Российской православной церкви относительно распространения штундизма в южно-украинских епархиях. В процессе работы использованы общенаучные и специальные методики. При поисковой работе в архивных и библиотечных заведениях и анализе найденных источников использованы методы: эвристический, анализа и синтеза. При помощи дескриптивного, ретроспективного, логического и историко-системного методов исследованы основные направления и методы миссионерской работы духовенства.

Доказано, что православная церковь считала штундизм максимальной угрозой для своих господствующих позиций. Исследованы основные направления борьбы с штундизмом: повышение уровня морали и образования среди духовенства, усиления проповеднической и миссионерской работы, образование православных братств. Рассмотрены основные методы миссионерской работы, к которым относились: убеждение, пропаганда, осуществление морально-религиозных чтений и бесед.

Выяснено, что миссионерская деятельность не принесла ожидаемых результатов, и количество штундистов существенно не уменьшилось. Причины крылись в разочаровании части крестьян в православии и смене духовных приоритетов.

Ключевые слова: православная церковь, штундизм, духовенство, образование, миссионерство.

Dianova N. M., Doctor of historical sciences, professor of history of Ukraine, Odessa National University of a name of I. I. Mechnikov (Ukraine, Odessa), dzess2009@rambler.ru

Relation of the Russian Orthodox Church to the problem of distribution of stundizm in the south of Ukraine in the second half XIX of century

The purpose of the presented publication consists in research of a position of the Russian orthodox church concerning stundizm distribution in the southern Ukrainian dioceses. In the course of work general scientific and special techniques are used. During the search work in archival and library institutions and the analysis of the found sources methods are used: heuristic, analysis and synthesis. By means of descriptive, retrospective, logical and historical and system methods the main directions and methods of missionary work of clergy are investigated.

It is proved that the orthodox church considered a stundizm as the maximum threat for the dominant positions. The main directions of fight against a stundizm are investigated: increase of level of morals and education among clergy, intensification of evangelical and missionary work, formation of orthodox brotherhoods. The main methods of missionary work are considered: belief, promotion, implementation of moral and religious readings and conversations.

It is found out that missionary activity didn't bring expected results, and the quantity of stundist significantly didn't decrease. The reasons were covered in disappointment of part of peasants in Orthodoxy and change of spiritual priorities.

Keywords: orthodox church, stundizm, clergy, education, missionary.

* * *

УДК 930(091):37.015.2

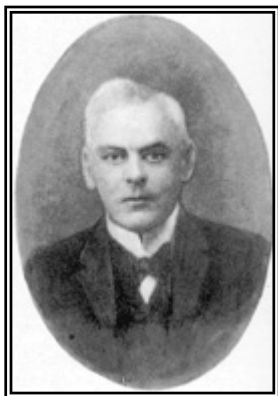
Діденко О.

аспірантка, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (Україна, Київ), choco-co2010@mail.ru

Р. М. ОРЖЕНЦЬКИЙ: ОДЕСЬКИЙ ПЕРІОД ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (1895–1906)

Досліджується життя та діяльність вітчизняного вченого-економіста Романа Михайловича Орженцького впродовж 1895–1906 років (одеський період). При підготовці праці застосовувалися методи персоналізації, джерелознавчого й архівознавчого аналізу. Детально проаналізовано діяльність ученого в Імператорському Новоросійському університеті, розкрито причини його переїзду за кордон, висвітлено перші наукові здобутки.

Ключові слова: Роман Михайлович Орженцький, Імператорський Новоросійський університет, кафедра політичної економії та статистики, приват-доцент.

Р. М. Орженцький

Ім'я вітчизняного вченого Романа Михайловича Орженцького (1863–1923) відоме далеко за межами України, як вченого статиста в галузі соціально-економічних досліджень Перші роки становлення світогляду та початок трудової діяльності майбутнього вченого пройшли в Україні. Далі навчання та праця в Імператорському Новоросійському університеті та державних управлінських установах в м. Одеса. Ці роки стали основою дослідження життя та діяльності Р. М. Орженцького в період 1896–1906 рр., є складовою частиною комплексного дослідження.

На даний час не дослідженим залишається період праці вченого в Імператорському Новоросійському університеті (нині – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова) впродовж 1895–1906 рр. Наукові пошуки, здійснені в Державному архіві Одеської області, показали наявність деяких матеріалів стосовно досліджуваного питання. Окрім того, на основі цих відомостей знайдено та уточнено деякі біографічні дані про вченого (стосовно його родини, праці після закінчення Університету тощо). Архівні документи, які склали джерельну базу, до цього часу неопубліковані, тому введення їх до наукового обігу складає наукову новизну даного дослідження.

Метою наукової праці є висвітлення одеського періоду педагогічної, наукової та організаційної діяльності вченого впродовж 1895–1906 рр.

У Державному архіві Одеської області зберігається особова справа колезького радника, магістра політичної економії, приват-доцента кафедри статистики Імператорського Новоросійського університету Романа Михайловича Орженцького, що надає біографічні відомості про вченого, а також на відомий у його біографії факт про звільнення його з університету за “неблагонадійність”.

В особовій справі вказано, що після закінчення юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету майбутній учений одержав ступінь кандидата права та за направленням з 21 лютого 1887 р. працював у Херсонсько-Бессарабському управлінні державного майна на посаді помічника діловода. З цього ж дня за наказом № 40 правлячого Сенату по Департаменту герольдії від 6 квітня 1888 р. затверджений в чині колезького секретаря, за ступенем кандидата Імператорського Новоросійського університету [1, арк. 17 зв].

Через три роки згідно з наказом Правлячого Сенату № 214 від 20 листопада 1890 р. за вислоугою років призначений титулярним радником. З дозволу управляючого Міністерства державного майна, викладеного в листі Департаменту загальних справ від 26 червня 1891 р. за

№ 6453, призначений чиновником особливих доручень при Управлінні. До речі, в цей же самий час у Херсонсько-Бессарабському управлінні державного майна на посаді чиновника особливих доручень працював і його батько, тоді ще надвірний радник М. І. Орженцький. З 24 вересня 1892 р. з дозволу управляючого Міністерства державного майна, викладеного в листі від 2 жовтня 1892 р. за № 9683, призначений чиновником особливих доручень з судових справ [1, арк. 18 зв].

У 1894 р. згідно з наказом правлячого Сенату від 31 березня за № 9219 за вислоугою років призначений колезьким асесором з 21 лютого цього ж року. За наказом попечителя Одеського учбового округу від 13 жовтня 1895 р. за № 10263 призначений приват-доцентом кафедри політичної економії Імператорського Новоросійського університету. В Університеті він пропрацював наступні 11 років [1, арк. 18зв]. Маючи вчене звання приват-доцента (рівносильне нинішньому званню доцента) Роман Михайлович вважався позаштатним викладачем університету. Разом з тим, працюючи на державних посадах, вчений паралельно викладав також у комерційній школі та школі торгового мореплавання (1895–1920 рр.).

Аналізуючи викладацьку діяльність Р. М. Орженць-

Імператорський Новоросійський університет

кого в Імператорському Новоросійському університеті, варто зазначити, що в цей період – у 1895 р. – вчений написав свою першу наукову працю “Полезность и цена. Политико-экономический очерк”, в якій критично розглянув трудову теорію вартості з позицій психологічної школи, довів необхідність визначення цінності граничною корисністю. Цю працю він присвятив, в основному, популяризації ідей австрійської школи. Він детально виклав теорію цінності Менгера, підтримав критику австрійською школою трудової теорії вартості і, особливо, теорії вартості К. Маркса.

У цей же період вийшли наступні праці вченого: 1) “Учение о ценности у кантонистов и классиков” (1896 р.) [3]; 2) “Пособие к элементарному изучению политэкономии” (1900, 1902 рр.) [4]; 3) “Учение об экономическом явлении. Введение в теорию ценности” (1903 р.) [5]; 4) “Основные законы ценности и их практическое значение” (1904 р.) [6].

У своїй дисертаційній роботі “Учение о ценности у кантонистов и классиков” Роман Михайлович проаналізував проблему цінності і теорію граничної корисності, а також зробив критичний огляд існуючих теорій цінно-

сті з прадавніх часів до XVIII століття. Р. М. Орженцький надав історико-філософське обґрунтування психологічного напрямку, його загальних методологічних принципів. Він високо оцінив теоретичні розробки представників австрійської школи і під впливом їхніх праць запровадив в науковий обіг поряд з категорією суб'єктивної цінності такі категорії і поняття, як "об'єктивна суспільна цінність", "споживні" та "продуктивні блага". У подальших своїх працях ("Учение об экономическом явлении. Введение в теорию ценности", "Основные законы ценности и их практическое значение" та ін.) подав власне бачення ідей австрійської школи.

В одеський період життя учений був удостоєний державних нагород. Так, 26 лютого 1896 р. одержав срібну медаль на пам'ять про правління Імператора Олександра III [1, арк. 19 зв]. За представленням міністра землеробства та державного майна про відмінно-старанну службу і згідно з висновком Комітету про службу чинів Громадянського відомства 14 травня 1896 р. Імператор вручив ученому орден Св. Станіслава III ступеня.

У 1897 р. згідно з наказом Громадянського відомства від 30 травня за № 47 за висулого років Р. М. Орженцький призначений надвірним радником зі старшинством із 21 лютого 1897 р. [1, арк. 20 зв]. Цей чин відповідав армійському чину підполковника і мав офіційне звернення "Ваше Високоблагородіє".

Після публічного захисту дисертації на тему "Вчення про цінність у класиків та каноністів" 28 лютого 1898 р. за рішенням Ради Імператорського Новоросійського університету йому був наданий науковий ступінь магістра політичної економії. З 18 липня 1900 р. згідно з розпорядженням попечителя Одеського учбового округу від 18 листопада 1900 р. за № 12531 Р. М. Орженцькому призначено 1200 руб. в рік за читання лекцій на кафедрі політичної економії та статистики. Навчальний предмет, який викладав учений, називався "політична економія".

Починаючи з 1902 р. Роману Михайловичу не раз випадала можливість практикуватися та набиратися досвіду за кордоном, на що він мав дозвіл самого Імператора: 1) з 1 травня по 1 вересня 1902 р. (згідно з розпорядженням № 8925 Міністерства народної освіти від 28 березня 1902 р.); 2) з 30 травня по 20 серпня 1903 р. (розпорядження № 13211 Міністерства народної освіти від 25 квітня 1903 р.); 3) з 9 травня по 20 серпня 1904 р. (розпорядження № 9167 від 4 травня 1904 р.); 4) з червня по вересень 1906 року (розпорядження № 8854 від 25 квітня 1906 р.). Із зазначених відряджень учений завжди повертався вчасно [1, арк. 21 зв]. Всі роки Р. М. Орженцький виконував обов'язки приват-доцента в Новоросійському університеті.

Після реорганізації в 1903 р. в Управління землеробства та державного майна Р. М. Орженцький залишився чиновником особливих доручень з судових справ. Згідно з наказом Громадянського відомства від 24 квітня 1904 р. за № 28 за висулого років призначений в колезькі радники з 19 грудня 1903 р. Цей чин був рівносильним армійському чину полковника. За статусом він був нижче за статського радника і вище за надвірного радника, титулувався як "Ваше Високоблагородіє". У той

час право обирати в цей чин мали державні чиновники за статусом не нижче за міністра і йому рівних.

1905 р. для університету став роком студентських заворушень. У Державному архіві Одеської області стосовно цього періоду було знайдено таку інформацію. 19 травня 1905 р. за розпорядженням попечителя Одеського учбового округу № 10919 учений був звільнений від звання приват-доцента [1, арк. 22 зв]. Цього дня на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету надійшов лист-повідомлення від попечителя Одеського навчального округу Міністерства народної освіти про те, що у зв'язку з проханнями ректора від 23 січня та 21 лютого 1905 р., а також в результаті наказу Міністерства народної освіти від 13 березня 1905 р. приват-доцент Новоросійського університету Р. М. Орженцький "звільняється від цього звання" [1, арк. 1]. 20 травня 1905 р. до Правління Імператорського Новоросійського університету на ім'я декана юридичного факультету надійшов лист від попечителя Одеського навчального округу з повідомленням про звільнення надвірного радника Р. М. Орженцького від звання приват-доцента [1, арк. 2]. Цього ж дня про це рішення було повідомлено й самого вченого. 23 травня 1905 р. надійшов лист від виконуючого обов'язки ректора Імператорського Новоросійського університету до Правління цього закладу з тим же самим повідомленням про зняття звання приват-доцента з надвірного радника Р. М. Орженцького [1, арк. 5].

У листі виконуючого обов'язки ректора Імператорського Новоросійського університету № 3859 від 24 червня 1905 р. говориться про порушення формального слідства щодо з'ясування причини зняття з ученого звання приват-доцента, зокрема розкриття вини приват-доцентів прозектора кафедри загальної патології Л. А. Тарасевича і Р. М. Орженцького та доведення результатів цього розслідування до Ради Університету. В цьому ж листі говориться про рішення керівництва закладу про звільнення вищеназваних осіб з посад.

У Державному архіві Одеської області також зберігається справа з канцелярії попечителя Одеського учбового округу "Листування з Міністерством освіти про звільнення приват-доцентів Новоросійського університету Орженцького та Тарасевича", датована січнем-листопадом 1905 р. [2]. У цій справі містяться листи: попечителя округу (21, 24, 28 січня, 21 лютого, 19, 20 травня, 4, 27 червня), ректора Імператорського Но-

В. Г. Глазов

воросійського університету (23 січня, 21 лютого, 24 червня), міністра народної освіти (8 травня), Міністерства народної освіти (13 березня, 4 вересня), Департаменту народної освіти (2 листопада), управляючого Одеським округом (12 листопада) [2, арк. 1]. Більшість цих листів містять гриф "цілком таємно".

О. М. Деревицький

Листування розпочинається листом № 23 попечителя округу, що датований 21 січня 1905 р. та адресований двом особам: міністру народної освіти Володимирі Гавриловичу Глазову та ректору Імператорського Новоросійського університету Олексію Миколайовичу Деревицькому. В ньому говориться, що 20 січня 1905 р. попечитель округу одержав листа від міністра народної освіти В. Г. Глазова, в якому наголошувалося на тому, що в статтях періодичних видань, розповідях керівників учбових частин та працівників інших відомств зверталася увага на критику окремих державних розпоряджень та державного устрою імперії зі сторони як окремих викладачів, так і колегіальних органів вищих навчальних закладів. Міністр народної освіти був занепокоєний таким станом речей, оскільки замість того, щоб надати в скрутні часи для держави приклад мудрої дисциплінованості для молоді, викладачі, навпаки, "підривали" авторитет державної влади та віру в міцність державного устрою імперії. Міністр прохав попечителя вжити необхідних заходів для запобігання таких небажаних випадків.

Попечитель, в свою чергу, повідомив про надану йому секретну інформацію від ректора Імператорського Новоросійського університету щодо появи у вузі "особливої групи осіб" (лист № 199 від 19 грудня 1904 р.), що здійснила спробу розглянути в порядку денному Ради університету питання про перегляд справи про виключення окремих студентів, які брали участь у провокаційних зборах у 1904 р., а також про повернення на навчання тих студентів, які не чинили антиморальних вчинків. При цьому в листі сказано, що професорська група ігнорувала можливість функціонування студентських об'єднань у вигляді корпорацій за умови надання дозволу про відкриття їх зі сторони керівництва закладу (дозвіл Імператора від 12 листопада 1902 р.).

Окрім того, попечитель володів інформацією про зібрання професорської групи університету в приватному будинку для осудження державного устрою та розпоряджень влади, що, в свою чергу, негативно могло вплинути на подальшу поведінку студентів та призвести до негативних наслідків. Існували відомості, що ця група професорів під час обіду в ресторані "Брістоль" 12 січня 1905 р. висловила думку про підготовку клопотання щодо вирішення питання виключених студентів на ім'я міністра народної освіти та опублікування його в "Одеських новинах" (№ 6533). У цій же газеті дещо раніше – 4 січня 1905 р. (№ 6523), було розміщено інформацію про порушення справи щодо цього клопотання. Попечитель також був повідомлений про непристойну поведінку групи професорів на засіданні Ради університету стосовно ректора від 16 грудня 1904 р., що спонукало висловлення довіри та пошани до керівника зі сторони інших членів Ради (у письмовій формі) [2, арк. 1–3].

В іншому листі № 26 попечителя Одеського учбового округу від 21 січня 1905 р. на ім'я міністра народної освіти В. Г. Глазова знову говориться про існування в Імператорському Новоросійському університеті групи професорів та намагання їх винести на розгляд Ради Університету питання про перегляд рішення щодо виключення деяких студентів у зв'язку з їх протизаконними діями. Згідно зі статтею 30 університетського статуту це питання виходило за межі компетенції діючої Ради, тому й не було розглянуто на порядку денному. Попечитель приводить своє здивування в тому, що група професорів називає виключення студентів із університету "новою точкою зору, несподіваною або незвичною для студентів" [2, арк. 4]. Адаже у попередніх роках (1901 та 1902 рр.) результати подібних зборів студентів мали покарання, в тому числі й виключення з Університету. Тому рішення 1904 р. зі сторони керівництва Університету не було новим чи несподіваним. Зібрання студентів дозволялися лише в присутності ректора та одного із деканів факультетів. Зібрання студентів 1904 р. мали політичний характер. Некарність або мале покарання застосувалися лише у 1903 р. згідно з рішенням професорського дисциплінарного суду. Справи про студентські порушення завжди розглядалися не університетським керівництвом, а професорами: до створення професорського суду – Правлінням, у склад якого, за винятком ректора та інспектора, входили декани, представники факультетів, і зі створенням професорського суду – ним же, при чому голови та члени суду обиралися Радою професорів. Справа про порушення студентів у 1904 р. розглядалися в особливих зібраннях під головуванням ректора у складі 4 деканів–професорів та інспектора. На цьому ж зібранні й визначався ступінь покарання винних студентів [2, арк. 3–5].

У листі № 39 попечителя Одеського учбового округу до міністра народної освіти від 24 січня 1905 р. говориться про надходження інформації від ректора Імператорського Новоросійського університету від 23 січня 1905 р. про те, що в Університеті дійсно існувала група професорів, "дії яких не можуть бути визнані гідними" [2, арк. 5]. Окрім того, між студентами поширювалися чутки, про те, що ці викладачі мали намір приєднатися до протестуючих студентів. 22 січня 1905 р. на засіданні Ради університету за пропозицією професора Ярошенка більшістю членів Ради (33 особи) було прийнято рішення щодо редакції постанови № 177 Міністерства народної освіти про припинення навчання в Університеті, що, звичайно, було протизаконним і не входило у межі компетенції Ради університету. Попечитель висловив власну думку щодо вирішення вищезазначеної проблеми методом звільнення з роботи групи професорів, які підписали клопотання від 22 січня 1905 р., а також припинення виплати їм зарплати та пенсій [2, арк. 5–6].

23 січня 1905 р. на ім'я попечителя Одеського учбового округу надійшов лист від ректора Імператорського Новоросійського університету О. М. Деревицького з проханням передати його копію міністру народної освіти, в якому повідомляється що в університеті серед викладацької корпорації виникли партійні співробітники, які намагалися внести в академічне життя політику і таким чином зробити університет співучасником політичних подій, що відбувалися в місті. Серед викладацького персоналу існувала також група, що складалася з

приват-доцентів, прозекторів, лаборантів, асистентів, ординаторів та ін., які також були прихильниками цих тенденцій. Їхні погляди цілком підтримувалися та висвітлювалися місцевою пресою, що, звичайно, впливало на формування світогляду найбільш “сприйнятливої та чутливої частини суспільства” – студентів. Молодь завжди уважно прислуховувалася до думок своїх безпосередніх керівників і таким чином формувалися різні фракції, в тому числі й так зване прогресивне студентство. Професори та студенти часто проводили приватні бесіди. Керівну роль у цих зібраннях мали такі викладачі, як: Щепкін, Ярошенко, Слешинський, Клосовський. У квартирі останнього і проходило це спілкування. Помічниками у цій справі стали приват-доценти Р. М. Орженцький і Л. А. Тарасевич.

Один із професорів приєднався до асоціації професорів, що виникла за ініціативою професора В. І. Вернадського. Ця асоціація подала клопотання до Міністерства народної освіти щодо повернення виключених з університетів студентів. Все це було результатом діяльності політичних угруповань, які почали проникати у студентське середовище і таким чином викликали як не цілковиту впевненість, так надію на те, що в найближчий час течія політичної боротьби, ареною якої стали університети, професори та інші викладачі, матиме більш активну роль. Ректор наголосив на зв'язку професорського складу з політичними діячами, аргументуючи це такими фактами. Так, при призначенні ним засідання Ради університету на 24 січня 1905 р. з метою найскорішого відновлення занять в Університеті, в той же день до нього завітала депутація окремих професорів на чолі з професором Ярошенком з проханням зробити засідання екстремим і провести його раніше зазначеної дати. Ректор задовольнив це прохання, мотивуючись при цьому бажанням запобігти загальному студентському збору, назначеному на 24 січня 1905 р. Через деякий час до ректора завітала інша депутація від викладачів нижчого персоналу на чолі з приват-доцентом Л. А. Тарасевичем, які просили ректора внести на розгляд заяву, де говорилося про події останніх часів, що відбувалися в імперії. Ректор прийняв цю заяву з відповіддю неможливості внести це питання на розгляд Ради, оскільки це не входило до компетенції університету. Він також звернув увагу на те, що в цій заяві говорилося про те, що ця група викладачів разом зі студентами незадоволена умовами для навчання. Ректор указав на необхідність “швидко оволодіти собою, щоб своїм прикладом сприяти отверезінню та заспокоєнню молоді” та не дати їй будь-якого приводу підозрювати, що в політичних демонстраціях студенти можуть одержувати підтримку від викладачів.

Розкол у середовищі університетської колегії призвів до загострення відносин між окремими її членами. Ректор висловив хвилювання щодо цієї ситуації, а також “зближення радикальних елементів студентів з професорською колегією”. Адже зі страйком студентів можна було справитися. На думку ректора, система поступок не мала результативності. Він вказував, що згідно з минулого досвіду, своєчасне усунення із університету групи бунтівників вносило дезорганізацію в саму партію і сприяло відновленню університетського життя. Цей запобіжний захід ректор рекомендував використовувати і стосовно викладацьких груп, особливо по від-

ношенню до активних діячів. На запитання попечителя щодо подальших дій стосовно неблагонадійних викладачів, ректор відповів, що виходом із ситуації він бачить звільнення їх з посад. Ректор підкреслив, що існували особи, які мали небезпечний вплив на студентство, тому й виникла необхідність їхнього звільнення. До числа таких осіб ректор відніс і приват-доцента Р. М. Орженцького, який скомпрометував себе участю в банкеті в ресторані Кузнєцова 12 січня 1905 р., “діяльністю в якості голови товариства любителів літератури, науки та мистецтва, члена закритого за розпорядженням градоначальника літературно-артистичного товариства, засновника приватних ніким не дозволених курсів з громадських наук, нарешті постійним спілкуванням з ватажками студентського руху” [2, арк. 6–7].

У своєму листі № 68 від 21 лютого 1905 р. до міністра народної освіти В. Г. Глазова попечитель округу Х. П. Сольський висловив бажання звільнити приват-доцентів Р. М. Орженцького і Л. А. Тарасевича, а також лаборанта Казанецького з займаних посад в університеті з 1 березня 1905 р. [2, арк. 9].

У листі № 71 від 21 лютого 1905 р. до попечителя Одеського учбового округу Хрисанфа Петровича Сольського ректор Імператорського Новоросійського університету О. М. Деревницький писав, що у зв'язку з відновленням університетського навчання у найближчому часі з метою запобігання подальших студентських страйків він мав намір звільнити від займаних посад приват-доцента Р. М. Орженцького, лаборанта кафедри хімії Казанецького, прозектора кафедри загальної патології Л. А. Тарасевича, так як за деякими відомостями саме ці особи були причасні до студентського руху. При його особистій бесіді 20 лютого 1905 р. з одеським градоначальником дійсним штатським радником Д. Б. Нейдгардом, останній висловив думку про недоцільність продовження педагогічної праці в Університеті Р. М. Орженцького та Казанецького, оскільки існували для цього прямі докази їхньої неблагонадійної діяльності [2, 10–10 зв].

13 березня 1905 р. до попечителя Одеського учбового округу надійшов лист № 146 з Міністерства народної освіти від міністра народної освіти В. Г. Глазова про те, що питання щодо усунення від викладацької діяльності приват-доцента Р. М. Орженцького, прозектора кафедри загальної патології Л. А. Тарасевича та лаборанта кафедри хімії Казанецького знаходилося в цілковитій компетенції попечителя округу [2, 11–11 зв]. Так і сталося: 19 травня 1905 р. листом № 109 від попечителя Одеського округу було повідомлено ректора Імператорського Новоросійського університету та міністра народної освіти про звільнення з посади приват-доцента університету Р. М. Орженцького [2, арк. 14].

24 червня 1905 р. на ім'я попечителя Одеського округу надійшов лист № 3859 від виконуючого обов'язки ректора Імператорського Новоросійського університету щодо питання про звання приват-доцента Р. М. Орженцького. Так, 31 травня 1905 р. на засіданні Ради університету ординарний професор М. М. Ланге заявив, що таке звільнення цих викладачів відбулося досить несподівано, і що університет цим самим “поніс велику втрату”. Він запропонував провести формальне розслідування щодо реальної вини звільнених осіб [2, арк. 17–17 зв].

Попечитель округу вів листування з ректором університету, в якому висловлював своє здивування з приводу рішення Ради Університету (лист від 27 червня 1905 р.) [2, арк. 18]. В свою чергу, ректор університету мав особисту зустріч з міністром народної освіти, при якій було обговорено рішення Ради. На думку міністра, виконуючий обов'язки ректора Імператорського Новоросійського університету вчинив неправильно, надавши дозвіл викладачам обговорювати справу звільнення Р. М. Орженцького та Л. А. Тарасевича. А вже рішення попечителя округу не мали підлягати перегляду та обговоренню, тим паче зі сторони працівників Університету. Клопотання зі сторони Ради університету щодо неправильності звільнення викладачів не повинно було надходити до Міністерства. Але факт про виникнення такої ситуації мав бути представлений до Міністерства. Думка професора Федорова, що подібне клопотання мало виходити від "постраждалих" осіб, і аж ніяк від Ради, була правильною. Викликало здивування приєднання виконуючого обов'язки ректора до незаконного клопотання Ради. Якби дане рішення було визнаним правильним, то, аналогічно, можна було б розглядати на Раді й інші призначення чи переміщення на посади інших осіб. Про це ректор писав у своєму листі від 29 липня 1905 р. [2, арк. 19–19 зв].

4 вересня 1905 р. міністр народної освіти надіслав листа № 17565 на ім'я попечителя Одеського округу з приводу рішення Ради Імператорського Новоросійського університету щодо порушення слідства про звільнення Р. М. Орженцького та Л. А. Тарасевича з посад, в якому чітко вказувалося на неправомірність прийняття такого рішення, оскільки це не входило до повноважень Ради університету [2, 20–20 зв].

12 жовтня 1905 р. на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету надійшов лист від виконуючого обов'язки декана юридичного факультету І. Косинського з тим, що на засіданні факультету цього ж дня після заслуховування заяви магістра Р. М. Орженцького було прийнято рішення про прийняття його до складу приват-доцентів [1, арк. 4]. За розпорядженням управляючого Одеського учбового округу № 2446 від 3 листопада 1905 р. Роман Михайлович був знову прийнятий приват-доцентом кафедри статистики Імператорського Новоросійського університету. 3 листопада 1905 року до Ради Імператорського Новоросійського університету надійшов дозвіл попечителя Одеського навчального округу І. Соловйова про прийняття в приват-доценти магістра Р. М. Орженцького на кафедру статистики [1, арк. 10].

2 листопада 1905 р. на ім'я попечителя Одеського учбового округу надійшов лист № 23781 від тимчасово виконуючого обов'язки управляючого Міністерства народної освіти щодо надходження до Міністерства анонімного листа про антидержавну діяльність колишніх приват-доцентів Імператорського Новоросійського університету Л. А. Тарасевича та Р. М. Орженцького та з питанням про те, чи працюють вони в даному вузі [2, арк. 21]. Анонімний лист надійшов від "матері студентів Імператорського Новоросійського університету", в якому нею висловлювалося занепокоєння щодо пропагування революційних дій серед викладачів. В ньому заявлялося, що професор Щепкін на студентських зборах заявив про те, що сам очолить "Потьомкіна". Інші

професори: Ланге, Косинський, Борисов, Вериго, Лисенков, Шпаков, Зав'ялов відкрито закликали студентів до озброєного повстання. У листі критикувалося рішення Міністерства про повернення звільнених викладачів Р. М. Орженцького та Л. А. Тарасевича до праці в університеті [2, 22–22 зв].

5 листопада 1905 р. до юридичного факультету Імператорського Новоросійського університету надійшло повідомлення від попечителя Одеського навчального округу про дозвіл щодо прийняття магістра Р. М. Орженцького в число приват-доцентів університету на кафедрі статистики [1, арк. 9]. Отже, репутація вченого була відновлена. Як зазначено, у його особовому листку, в період з 19 травня по 3 листопада 1905 р. він перебував "у відставці".

12 листопада 1905 р. від управляючого округом Івана Соловйова надійшов лист-відповідь № 25120 до Міністерства народної освіти щодо питання праці Р. М. Орженцького та Л. А. Тарасевича, в якому він підтверджував їхнє поновлення в університеті у зв'язку з клопотанням представників двох факультетів – медичного та юридичного на Раді університету [2, арк. 23].

Височайшим наказом № 90 Громадянського департаменту від 9 грудня 1906 р. Роман Михайлович призначений на посаду екстраординарного професора Демидівського юридичного ліцею [1, арк. 23 зв]. 30 грудня 1906 року на ім'я ректора Імператорського Новоросійського університету від попечителя Одеського учбового округу Міністерства народної освіти надійшов лист з повідомленням про те, що з 9 грудня 1906 року приват-доцент Новоросійського університету, колезький радник Р. М. Орженцький призначений на посаду екстраординарного професора Демидівського юридичного ліцею з викладанням дисциплін: "політична економія" та "наука про фінанси" [1, арк. 13 зв].

15 січня 1907 р. директор Демидівського юридичного ліцею Московського навчального округу Міністерства народної освіти у своєму листі до ректора Імператорського Новоросійського університету вислови прохання надати йому документи та формулярний список про роботу приват-доцента Романа Михайловича Орженцького [1, арк. 15]. Ректор Імператорського Новоросійського університету задовольнив це прохання 25 січня 1907 р. [1, арк. 16].

Отже, як бачимо, про одеський період життя ученого знайдені відомості, які, в основному, стосуються його праці як приват-доцента кафедри політичної економії та статистики Імператорського Новоросійського університету впродовж 1895–1906 рр. Знайдені архівні документи дозволили з'ясувати причину переїзду Р. М. Орженцького до м. Ярославль та влаштування в Демидівському юридичному ліцеї.

Список використаних джерел

1. Державний архів Одеської області. – Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1498. – 24 арк.
2. Там само. – Ф. 42. – Оп. 15. – Спр. 414. – 27 арк.
3. Орженцкий Р. М. Учение о ценности у канонистов и классиков (полит.-эконом. очерк) / Р. М. Орженцкий. – О., 1896 – 256 с.
4. Орженцкий Р. Пособие к элементарному изучению политэкономии / Р. Орженцкий. – О, 1900. – 76 с.; Орженцкий Р. Пособие к элементарному изучению политэкономии / Р. Орженцкий. – О., 1902. – 41 с.
5. Орженцкий Р. Учение об экономическом явлении. Введение в теорию ценности / Р. Орженцкий. – О., "Экон." тип., 1903. –

386 с.

6. Орженцкий Р. М. Основные законы ценности и их практическое значение / Р. М. Орженцкий // Юж. Зап., 1904. – № 21. – С. 3.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. – F. 45. – Op. 4. – Spr. 1498. – 24 ark.
2. Tam samo. – F. 42. – Op. 15. – Spr. 414. – 27 ark.
3. Orzhentskiy R. M. Uchenye o tsnenosti u kannonystov u klas-sykov (polyt.–ekonom. ocherk) / R. M. Orzhentskiy – O., 1896 – 256 s.
4. Orzhentskiy R. Posobyе k elementarnomu yzucheniyu polytekonomyu / R. Orzhentskiy. – O., 1900. – 76 s.; Orzhentskiy R. Posobyе k elementarnomu yzucheniyu polytekonomyu / R. Orzhentskiy. – O., 1902. – 41 s.
5. Orzhentskiy R. Uchenye ob ekonomycheskom yavlenyy. Vvedenye v teoriyu tsnenosti / R. Orzhentskiy. – O., “Ekon.” typ., 1903. – 386 c.
6. Orzhentskiy R. M. Osnovnye zakony tsnenosti y ykh prakticheskoe znachenye / R. M. Orzhentskiy // Yuzh. Zap., 1904. – № 21. – С. 3.

Диденко О., аспірантка, Національна наука сільськогосподарська бібліотека НААН (Україна, Київ), choco-co2010@mail.ru

Р. М. Орженцкий: одесский период педагогической и научной деятельности (1895–1906)

Статья посвящена исследованию жизни и деятельности отечественного ученого-экономиста Романа Михайловича Орженцкого, в частности во время одесского периода 1896–1906 годов. При подготовке работы использовались методы персонализации, анализа источников и архивных материалов. Автор детально проанализировала деятельность ученого в Императорском Новороссийском университете, раскрыла причины его переезда за границу, осветила первые научные достижения.

Ключевые слова: Роман Михайлович Орженцкий, Императорский Новороссийский университет, кафедра политической экономики и статистики, приват-доцент.

Didenko O., graduate student at the National Science Agricultural Library NAAS (Ukraine, Kyiv), choco-co2010@mail.ru

R. M. Orzhentskiy: Odessa period of pedagogical and scientific activities (1895–1906)

We study the life and career of national scientist and economist Roman Myhailovych Orzhentskiy for 1895–1906 years (Odessa period). In preparing the work methods used are personalization of source and analysis of sources and archives. Detailed analysis of the activities of the scientist in the Imperial Novorossiysk University, revealed the reasons for his move abroad, covers the first scientific achievements.

Keywords: Roman Myhailovych Orzhentskiy, Imperial Novorossiysk University, Department of Political Economics and Statistics, Assistant Professor.

* * *

УДК 93–051 Костомаров (=161.1/=161.2)

Сгоров В. В.

кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук, Київський національний університет будівництва і архітектури (Україна, Київ), egorov.1977@emaі.ua

УКРАЇНСЬКИЙ ТА РОСІЙСЬКИЙ НАРОДИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. І. КОСТОМАРОВА

На основі дореволюційної, радянської та сучасної історіографії розглядаються уявлення відомого вченого М. І. Костомарова про український та російський народи. В частині досліджень була негативно оцінена федеративна теорія вченого, положення вченого про безкласовість українців. Виокремлені вченим риси російського та українського народів розцінювались як їх протиставлення. Водночас, визначення М. І. Костомаровим тези про тяглість української народоправної традиції від Давньої Русі до періоду козацтва, на думку дослідників сприяло розвитку українського національного руху.

Дослідники переважно спиралася на роботи “Две русские народности”, “О федеративном начале в Древней Руси”. Поза увагою залишалося твори вченого котрі містили розлогі характеристики вказаних народів. Зміст цих творів вченого є предметом даної статті.

Публіцистичні, історичні, історико-літературні твори доповнюють зміст положень вченого про характеристики українського народу – федеративні риси держави, народоправні традиції в її управлінні. Вони зберігались в традиціях українського козацтва. Ці риси відрізняли українців від єдиновладдя та державної централізації російського народу. Висновки вченого про відмінно-

сті між українським та російським народами, сприяли процесу національного самоусвідомлення українського народу.

Ключові слова: М. І. Костомаров, український народ, російський народ, народоправство, козацтво, самодержавство, український національний рух.

Теоретичні та практичні проблеми державотворення в Україні потребують вивчення і наукової оцінки діяльності науковців, громадських діячів, які формували самосвідомість українського народу. Предметом даної статті є проблема відображення в творчій спадщині відомого вченого та публіциста М. І. Костомарова (1817–1885) особливостей громадського побуту, організації влади та держави українського та російського народів. Дана проблема знайшла вагоме відображення в історіографії. Сучасники вченого наголошували, що теза про окремішність українського народу була сформульована вченим в Харківському університеті [64, с. 136; 15, с. 224, 238; 59, арк. 1]. Вона була розкрита в статті “Две русские народности” (1861 р.) розглядом етнотериторіальних особливостей Давньоруської держави, ця стаття започаткувала вивчення обласної історії [3, с. 54–55, 61; 1, с. 26–27; 10, с. 484–485].

На думку сучасника вченого О. М. Пипіна, положення статті та ідеї статті “Две русские народности” російське суспільство середини XIX ст. не розуміло та не сприймало ідеї М. І. Костомарова про окремішність зв'язок Південно-руських (українських) традицій народного життя та їх зв'язок з новгородськими [72, с. 699; 15, с. 225, 238; 73, с. 509, 514]. Також критично сприймалися положення М. І. Костомарова про грубість в сімейному побуті та громадському житті великоросіян, жорстокість московських законів доби середньовіччя [4, с. 712–715; 61, с. 304, 309, 311, 318, 329, 347; 60, с. 352, 365, 369; 73, с. 509, 514; 15, с. 225].

В українській історіографії 1920 – поч. 30-х рр. загально позитивно оцінювалась концепція М. І. Костомарова про особливості українського та російського народів з точки зору виокремлення рис українського народу, що сприяло формуванню засад українського національного руху [8, с. 6–11; 9, с. 20; 62, с. 37–39; 6, с. 68; 78, с. 227–229, 235].

В радянській історіографії критично оцінювалась федеративна концепція вченого, де змішувалося поняття народності з територіально-політичним поняттям землі [76, с. 47–48]. Виокремлення вченим рис українського та російського народів розуміли як протиставлення цих народів з точки зору антинаукових положень М. І. Костомарова про безкласовість українського суспільства та про суто українське походження козацтва, котре було показано вченим як неоднорідне явище [74, с. 9; 14, с. 19; 7, с. 111, 141; 66, с. 110].

В новітніх дослідженнях української історіографії увагу дослідників привернула ідея вченого про історію як боротьбу федеративного начала та абсолютистського чинників, як протиставлення українського народу російському [5, с. 9, 10, 11, 126; 12, с. 30].

На думку Ю. А. Пінчука М. І. Костомаров у теорії про федеративні особливості Давньої Русі протирічав слов'янофільській концепції російської історіографії, а зміст політики гетьманів П. Дорошенка та І. Самойловича вчений виклав як сподівання українців створити свою самобутню державу [5, с. 65–67; 13, с. 63–69; 68, с. 220, 224; 70, с. 184–189].